

БОЯН БАЙЧЕВ
(Велико Търново)

РАЗГОВОРНАТА РЕЧ КАТО ЛИНГВИСТИЧЕН И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕН ФАКТ

Във философията и в логиката едно от най-приемливите определения за понятието ф а к т е, че той е резултат, получен от познавателни процеси в областта на материалната и духовната действителност. Фактът е активно взаимодействие между субекта и обекта¹. В случая ние, които се занимаваме научно с един относително ограничен и недоизяснен лингвистичен, философски и логичен въпрос – разговорната реч (РР) – се явяваме като субект на познанието и сме в състояние, всеки поред вижданията си и опита си, да уточняваме, да дострояваме, да привнасяме, както философите се изразяват, "носещи конструкции" в познанието – за нас това е българската РР. Преди обаче да се пристъпи към това, необходимо е да се определят степените на неопределеност на факта РР. И още едно: в сферата на познанието фактът бива суров и научно теоретично и емпирично) доказан и потвърден.

Лингвистичният факт РР, според мене, е суров, той активно съществува като познание, но активността на субекта (абстрактен – лингвистиката, философията, логиката и др. познавателни науки, а конкретен – ученият, изследователят, индивидът) изисква този факт – РР – да се доконституира и доконструира, а това става, както се посочи, чрез т. нар. привнесени елементи".

бабирки// или диалектизмът ба̀бица със значение "малка вълна, която се образува при докосване на водна повърхност от хвърлено на нея плоско камъче", срв.: // децата фр̀гат камичѐта вав вир̀/ та пр̀ат ба̀бици//. В двата примера маркерите на разговорност са със силна по степен локална диалектна характеристика, като отдалечаването от а-формацията и нейните варианти се извършва на лексикално, фонетично и акцентно-мелодично ниво. Тези отрязъци от реч са един вариантен тип на с-формацията с по-малък цифров индекс (напр. c_2 или c_3). Най-отдалеченото пространство от с-варианта е а-формацията, т. е. онази абстрактна или конкретна реална формация, наречена книжовен (литературен, стандартен) език, който според една младограматическа идея от 70-те и 80-те години на XIX век е изкуствено явление, което противоречи на естествения ход в развитието на езика на дадена нация⁵. Примерният контекст с изходно начало с-формацията в най-високия индекс на а-формацията, напр. a_x (= на а с кодифицирана стойност) формално и семантично изглежда така: //та̀зи го̀ди́на бѐше су̀ша/ и ца̀реви́цата ро̀ди са̀мо пло̀д с ма̀лко зър̀на//. Както се вижда, регистърът от с-формацията до a_x -формацията е широк. Естествено е, че в речевата практика пространството от с до а не е свободно – точно тук са и дискуссионните въпроси. Според някои това пространство се запълва от т. нар. Х-езици (езикова система)⁶, според други в това пространство ще се настани т. нар. "трети стандартен език"⁷. Примерният контекст може да се разположи в широкия спектър на в-формацията с богат по варианти фонетичен, морфологичен и синтактичен облик, от който се определят и индексите на в-формацията, напр. //та̀з гу̀ди́на бѐше су̀ша/ и ца̀рви́цата ро̀ди са̀му пло̀т с ма̀лку зър̀на//. Този предимно фонетико-фонологичен облик, наситен с речеви синкопи и апокопи, отдалечава контекста почти на еднакво разстояние от с и а-формацията и навлиза в пространството на т. нар. интердиалекти, т. е. в сферата на в-формацията. И тук е главният въпрос: за чешкия език Ян Хлоупек предлага

интердиалектът да се разграничи от разговорната реч⁸, в немската социолингвистика междинното пространство се "запълва" с разговорна реч (според немската терминология Umgangssprache, степенувана обаче в две равнища Umgangssprache 1 (Umgangssprache 2). Едната формация е разположена по към с, а другата е по към а. Приемам, че подобна, но не абсолютна стратификация може да се приложи и за българския език. Българската РР като факт съществува и е с междинна (интерречева) характеристика, определена главно от психо- и социолингвистични критерии. Мястото на българската РР, като специфична разновидност на книжовната нормативна система, в триадата с – в – а е значително по-близо до а-формацията, но не е а с висок цифров индекс, а е в с по-нисък цифров индекс. И нещо друго: РР, както се посочи вече, е конкретно обусловена от континуума. Индивидът, който познава и владее книжовно-езиковата норма тип а (a_x), a_1 , a_2 , a_3 ... a_x , може при определени обстоятелства да превключва вариантни езикови (речеви) прагове, но този, който не владее нормите на книжовната реч, в зависимост от континуума и социума също може да превключва кодове, разположени обаче в сферата на с и в-формацията, като индексът на в-формацията е по-приближен към вариантите на с-формацията. В книжовната реч и нейния официален пълен стил напр. изразът //налі е подарък / вземі го // се поставя на най-високо ниво във формулата *книжовно – разговорно – диалектно*. В сферата на некнижовното и разговорното изразът може да променя облика си, напр.:

към и в в-формацията: // нъл е подарък / земі гу//;

към и в с-формацията: // нлї е аризмъ / земї г'а//, като лексикалният диалектизъм *аризмъ*, локализиран в диалекта на селата Кунино, Радовене, Долна Бешовица, Горна Бешовица и др., Врачанско, и обликът на кратката местоименна форма г'а са маркери, които недвусмислено поставят израза в полето на с-формацията с индекс напр. c_1 , c_2 . Ако се приеме за абсолютна дефиницията за РР, че е неподготвена реч на носители на литературния език, която се проявява в условия на непосред-

интердиалектът да се разграничи от разговорната реч⁸, в немската социолингвистика междинното пространство се "запълва" с разговорна реч (според немската терминология Umgangssprache, степенувана обаче в две равнища Umgangssprache 1 (Umgangssprache 2). Едната формация е разположена по-към с, а другата е по-към а. Приемам, че подобна, но не абсолютна стратификация може да се приложи и за българския език. Българската РР като факт съществува и е с междинна (интерречева) характеристика, определена главно от психо- и социолингвистични критерии. Мястото на българската РР, като специфична разновидност на книжовната нормативна система, в триадата с – в – а е значително по-близо до а-формацията, но не е а с висок цифров индекс, а е в с по-нисък цифров индекс. И нещо друго: РР, както се посочи вече, е конкретно обусловена от континуума. Индивидът, който познава и владее книжовно-езиковата норма тип а (a_x), a_1 , a_2 , a_3 ... a_x , може при определени обстоятелства да превключва вариантни езикови (речеви) прагове, но този, който не владее нормите на книжовната реч, в зависимост от континуума и социума също може да превключва кодове, разположени обаче в сферата на с и в-формацията, като индексът на в-формацията е по-приближен към вариантите на с-формацията. В книжовната реч и нейния официален пълен стил напр. изразът //налѝ е подѧрък / вземѝ го // се поставя на най-високо ниво във формулата *книжовно – разговорно – диалектно*. В сферата на некнижовното и разговорното изразът може да променя облика си, напр.:

- към и в в-формацията: // нѧл е подѧрък / земѝ гу//;
- към и в с-формацията: // нѧлѝ е аризмѧ / земѝ г'а//, като лексикалният диалектизъм *аризмѧ*, локализиран в диалекта на селата Кунино, Радовене, Долна Бешовица, Горна Бешовица и др., Врачанско, и обликът на кратката местоименна форма г'а са маркери, които недвусмислено поставят израза в полето на с-формацията с индекс напр. c_1 , c_2 . Ако се приеме за абсолютна дефиницията за РР, че е неподготвена реч на носители на литературния език, която се проявява в условия на непосред-

ствено общуване при отсъствие на официални отношения между говорещите⁹, последният примерен контекст показва, че индивидът, носител на териториален диалект, може речево да се приобщи към прага на книжовната норма и да произнесе // налй е подарък / вземй го //, но носителят на книжовната норма, който не познава диалекта, не може да произнесе и дори да преосмисли варианта // нълй е аризмъ / земй г'а//. Тази съпоставка всъщност е ясна – това е противопоставяне на книжовното и диалектното, или на с и а-формацията, но в същото време може да се направи и първият извод: понятието и фактът "разговорност" е широко и в него могат да се привнесат поредица от маркери и критерии, чрез които да се извърши вътрешно езиково стратифициране на езиковите (речевите) прояви. Във всеки случай обаче фактът РР или трябва да се разглежда като проява с по-широк спектър, разположен в пространството на в-формацията (смесица от диалектно, разговорно и книжовно), или да се уточни и стесни понятието, както приемат и предлагат някои изследвачи, до книжовно-разговорна реч (КРР), която е проява на носител на книжовната норма, но в свободна и неподготвена микро- или макроезикова ситуация. Тук се приема, че българската РР и поради историческата, и поради съвременната си характеристика може да се представи в два варианта: българска РР₁ и българска РР₂ (БРР₁ и БРР₂), като и двете влизат в пространството на в-формацията, а разликата между БРР₁ и БРР₂ е в това, че БРР₁ е свободна реч на всякакъв вид индивиди и е смесица (езиково-речеви субстрат) от диалектно, разговорно и книжовно с количествено предимство на диалектното и разговорното, а БРР₂ е също свободна реч при свободен и неангажиран континуум с естествен или съзнателен стремеж за селекция на диалектното и с речеви компоненти, близки или съвпадащи с кодифицираната норма (това всъщност е българска книжовноразговорна реч, БКРР). И при двата варианта задължително е да се отчитат и психо- и социолингвистични критерии и характерът на микро-, мезо- и макро-

комуникативния континуум. Практическото правило за прилагане в езиковата практика на основните езикови формации и стилова стратификация на българския общонационален език е: на диалект всичко може да се каже, ако е необходимо да се каже; на разговорна реч (БРР₁, БРР₂-БКРР) всичко може да се каже, ако е необходимо да се каже; на книжовнонормативен език всичко може да се каже, ако е необходимо да се каже. А понятието "необходимост" се мотивира от конкретни психолингвистически и социолингвистически фактори.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Мерзон, Л. С. Проблемы науч. Ф., Л., 1972, гл. 4; В. А. ШТАФФ. Проблемы методологии науч. познания. М., 1978, гл. 7.

² Вж. Сиротинкина, О. Б. Русская разговорная речь. М., 1983, с. 10-11 и сл.; Е. А. Земская. О понятии "разговорная речь". Саратов. Сб. "Русская разговорная речь", 1970, с. 3-10; Русская разговорная речь. ВЯ, 1971, № 5 с. 18-20.

³ Йосифова, Р. Място на книжовно-разговорната реч в системата на общонационалния език. – Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 43-54; Цв. Николова. Критерии за дефиниране на понятието "разговорност". Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 54-57; Г. Дюлгерова. Многоаспектност на разговорността в съвременния български език. Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 62-65; Е. Гърнева. Книжовно-разговорната реч в системата на характерологическите средства. Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 72-81; А. Стоилов. Разговорната реч и езиковата култура. Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 144-148.

⁴ Вж. Байчев, Б., М. Виденов. Социолингвистическо проучване на град Велико Търново. С., 1988, с. 51-56; М. Виденов. Съвременната българска градска езикова ситуация. С., 1990, с. 278 и сл.

⁵ Вж. Бодуен де Куртене, Я. Избранные труды по общему языкознанию. С., 1981, с. 138-140; Ф. де СОСЮР. Курс общей лингвистики. М., 1933, с. 44; Ст. Младенов. Увод во всеобщото езикознание. С., 1943, с. 212-225.

⁶ Вж. Viereck, W. Sprachliches Handeln/soziales Verhalten. – Soziales Verhalten. München, 1976, S. 31-33.

⁷ Вж. Chloupek, J. Die Stellung des Dialekts im Rahmen der Nationalsprache. – Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Wiesbaden, 1980, S. 165-167.

⁸ Вж. Пак там, с. 175-176.

⁹ Вж. Земская, Е. А. О понятии "разговорная речь". – Русская разговорная речь. Саратов, 1970, с. 9.

Най-общо се приема, че РР е проява и продукт на човека в условия на непосредствено общуване, а по-конкретното определение е, че РР е явление, което съдържа диференциални признаци като: устна форма, диалогичност, непринуденост, личен адресат и неофициалност². Основната разлика на РР от разговорния стил на стандартната норма, според някои, е това, че стилът има две възможни прояви – устна и писмена. От друга страна обаче, РР като един от компонентите на общонационалния език има още един основен и диференциращ я признак – тя се определя не само (и единствено) от лингвистични, а предимно от психо- и социолингвистични критерии. В тематиката на Първата научна сесия по проблемите на българската разговорна реч³ имаше насърчителни размисли и идеи за същността и мястото на РР, като обединяваща мисъл е, че РР заема междинно място, тя е вплетена в пространството между книжовното и некнижовното и се определя от социолингвистичната ѝ принадлежност. На какво отговаря все пак фактът "разговорна реч"? Това явление според мене не само че е неопределено, че фактът е суров по съдържание и форма, но е и невъзможно абсолютно да се уточни с параметри в границите на общоезиковата формация. В методологията на социолингвистиката и по-точно при проучването на градския езиков бит се възприе от някои изследвачи формулата на градуалната триада⁴: а-формация (стандартна норма), представена чрез индекси като $a_1, a_2, a_3 \dots a_x$; с-формация (традиционни неурбанизирани или слабо урбанизирани териториални диалекти), представени също чрез градация по индекси като $c_1, c_2, c_3 \dots c_x$; в-формация (слабо или силно урбанизирани диалекти, интердиалектна норма), представена чрез $v_1, v_2, v_3 \dots v_x$. Езиковата (речевата) триада може да се илюстрира по следния начин: в микродиалектен ареал, разположен в северното начало на югозападните териториални диалекти, се среща лексикалният диалектизъм **ба̀барка** с книжовно значение "недоразвит царевичен плод с малко зърна или без зърна", срв.: // та̀ го̀дин бѐ су̀ша/ и кукуру̀за родѝ са̀мо

бабирки// или диалектизмът ба̀бица със значение "малка вълна, която се образува при докосване на водна повърхност от хвърлено на нея плоско камъче", срв.: // децата фр̀ггат камичѐта вав вир̀/ та пр̀ат ба̀бици//. В двата примера маркерите на разговорност са със силна по степен локална диалектна характеристика, като отдалечаването от а-формацията и нейните варианти се извършва на лексикално, фонетично и акцентно-мелодично ниво. Тези отрязъци от реч са един вариантен тип на с-формацията с по-малък цифров индекс (напр. c_2 или c_3). Най-отдалеченото пространство от с-варианта е а-формацията, т. е. онази абстрактна или конкретна реална формация, наречена книжовен (литературен, стандартен) език, който според една младограматическа идея от 70-те и 80-те години на XIX век е изкуствено явление, което противоречи на естествения ход в развитието на езика на дадена нация⁵. Примерният контекст с изходно начало с-формацията в най-високия индекс на а-формацията, напр. a_x (= на а с кодифицирана стойност) формално и семантично изглежда така: //та̀зи го̀дина бѐше су̀ша/ и ца̀ревицата ро̀дì са̀мо плòд с ма̀лко зър̀на//. Както се вижда, регистърът от с-формацията до a_x -формацията е широк. Естествено е, че в речевата практика пространството от с до а не е свободно – точно тук са и дискуссионните въпроси. Според някои това пространство се запълва от т. нар. Х-езици (езикова система)⁶, според други в това пространство ще се настанят т. нар. "трети стандартен език"⁷. Примерният контекст може да се разположи в широкия спектър на в-формацията с богат по варианти фонетичен, морфологичен и синтактичен облик, от който се определят и индексите на в-формацията, напр. //т̀ъз гу̀дина бѐше су̀ша/ и ца̀рвицата ро̀дì са̀му плòт с ма̀лку зър̀на//. Този предимно фонетико-фонологичен облик, наситен с речеви синкопи и апокопи, отдалечава контекста почти на еднакво разстояние от с и а-формацията и навлиза в пространството на т. нар. интердиалекти, т. е. в сферата на в-формацията. И тук е главният въпрос: за чешкия език Ян Хлоупек предлага